

Protokoll fört vid enskild föredragningUtbildnings- och kulturavdelningen
Kulturbyrån

Beslutande

Minister

Tony Asumaa

Föredragande

Vik. enhetschef

Jonas Karlsson

Justerat

Omedelbart

Ärende/Dnr/Exp.

Beslut

Nr 42Upptagning av skyddsärende till prövning,
Vestergård 2:20 Vargata, Vårdö kommun**ÅLR 2019/7818****176 U3**

Beslöt att uppta skyddsärende till prövning avseende byggnadsminnesförklaring av den privatägda gamla mangårdsbyggnaden (Gula huset) på fastigheten 941-413-2-20 i Vargata, Vårdö kommun.

Detta i enlighet med 5 § Landskapslagen (1988:56) om skydd av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse efter att fastighetsägaren genom skriftlig anhållan väckt frågan den 20.9.2019.

Beslöt att under 6 månader från datum för avhängiggörande eller tills dess beslut om byggnadsskydd vunnit laga kraft utfärda förbud att vidta åtgärder som kan äventyra byggnadens kulturhistoriska värde enligt 6 § LL (1988:56) om skydd av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. Byggnadsåtgärder under denna tid ska godkännas av Landskapsregeringens kulturbyrå.

Den gamla mangårdsbyggnaden vid Vestergård är en ovanligt välbevarad bostadsbyggnad i två våningar med en miljöskapande placering längs byvägen i Vargatas bykärna. Huset är troligtvis uppfört under 1800-talets första hälft och är klätt men en välbevarad, för tiden ovanligt rikt betonad panelarkitektur. Huset har omistliga kulturhistoriska värden och är en mycket viktig del av kulturmiljön på Vårdö.

Bilaga: Byggnadsdokumentation, Pia Sjöberg, Jonas Karlsson
28.10.2019

Byggnadsdokumentation

Diarienummer: ÅLR 2019/7818**Besiktningsdatum:** 28.10.2019**Signum:** Pia Sjöberg, Jonas Karlsson**Kommun:** Vårdö**By/stadsdel:** Vargata**Fastighetsbeteckning/adress:** Vestergård 2:20 (Lundqvistens)**Byggnad/objekt:** Gamla mangårdsbyggnaden (Gula huset)**Ärende:** Byggnadsdokumentation inför byggnadsminnesförklaring☒ **Fotografier**☐ **Uppmättningsritningar**☐ **Skisser**☐

Uppföljning: För närvarande planeras reparationer av taket, som skadades av ett träd i stormen Alfrida natten till den 2.1.2019. Också fasaden behöver repareras med lagning av panel, dekorsnickerier m.m. På sikt avser ägaren att återställa så mycket som möjligt av den ursprungliga interiören.

Då sekundära invändiga ytskikt avlägsnats behöver byggnaden dokumenteras på nytt invändigt. Om det vid reparation av exteriören framkommer detaljer som belyser byggnadshistorien behöver även dessa dokumenteras.

HISTORIK

Västergård är ett av de fem ursprungliga hemmanen i Vargata by, omnämnt 1557 och med säkerhet av medeltida ursprung. Åtminstone från 1630-talet var gården tack vare sitt läge invid postvägen en gästgivargård. På gården finns en kopia av ett privilegiebrev från drottning Kristina 1637 bevarat, där gården beviljas omfattande skattefrihet som kompensation för gästgiveriskyldigheten, som fortgick in på 1800-talet.

Redan under andra hälften av 1700-talet fanns en byggnad på platsen, visar en karta från 1772. Det är oklart om några delar av denna ingår i den nuvarande byggnaden.

Utsnitt ur lantmäterikarta, Braxer 1772, Å16:10/1-8, MHA U, RA.

Den gamla mangårdsbyggnaden, ”gula huset”, är belägen invid byvägen på östra delen av tomten, med ingång från gårdssidan. Den uppges i kulturmiljöinventeringen 1980 vara uppförd 1872, men en rimligare uppskattning är början av 1800-talet, sett till såväl interiöra som exteriöra detaljer (kakelugnar, vissa innerdörrar, fasaddekor). Det ligger nära till hands att koppla de omsorgsfullt utförda exteriöra snickerierna i form av pilastrar i empirestil med gårdens innehavare i början av 1800-talet, Matts Pettersson (1769-1831), som kom som måg till gården 1798 och gjorde sig känd som snickare och målare. Detta är dock spekulationer.

Byggnaden har höjts till två fulla våningar någon gång under 1800-talet – eventuellt kan årtalet 1872 syfta på denna ombyggnad. På vinden syns tydliga spår av höjningen – i långväggarna finns spår av äldre, lägre vindsfönster under de nuvarande och det finns också uttag för bjälklag på samma nivå. Man kan även se tydlig skillnad i ytbehandlingen på de sju översta stockvarven i långväggarna, medan däremot gavel- och mellanrösten verkar ha nytimrats helt och hållet i samband med förhöjningen. Troligen har dock den stora övre salen och norra vindskammaren funnits från början. Den norra kammaren har nämligen ett tredingstak som i den nuvarande konstruktionen är helt omotiverat, men som kan förklaras av en tidigare, lägre takkonstruktion. Salen har en fyrkantig kakelugn som är utformad för placering i ett hörn och som är i samma stil som de kakelugnar som tidigare funnits i nedre

våningens rum. Salen har troligen tidigare varit ett mindre rum, kanske även det med tredingstak.

Under 1800-talet byggde gårdens innehavare i flera generationer (Matts Mattsson 1801-65, sonen Matts "Varg-Matte" Mattsson 1822-1904 och dennes måg Mathias Lundqvist" 1853-1926) upp en framgångsrik handels- och rederiverksamhet, vilket avspeglas i bebyggelsen. Om årtalet 1872 har relevans kan det kopplas till en uppgift om att det var Varg-Matte som lät uppföra byggnaden – i så fall visserligen inte från grunden men i form av en förhöjd övervåning och en ny veranda. Den gamla mangårdsbyggnaden, som även hyst gästgiveriet, kompletterades av Mathias Lundqvist och hans maka Emelie med en ny, större mangårdsbyggnad uppförd 1905.

Gårdsmiljön omfattar idag de två mangårdsbyggnaderna samt ytterligare ett bostadshus uppfört i slutet av 1800-talet för Varg-Mattes son skeppsredaren Valfrid Mattsson, bagarstuga, källare, vedbod, härbre, ladugård, avträde (numera redskapsbod) och magasin/mangelbod. En del av byggnaderna befinner sig på fastigheten Elisabetslund 2:1 (Valfridas).

KULTURHISTORISK VÄRDERING

Gårdsmiljön som helhet, och gamla mangårdsbyggnaden i synnerhet, har mycket höga kulturhistoriska värden vilka även uppmärksammats i tidigare kulturmiljöinventeringar 1980 och 2013. Vid inventeringen 2013 identifierades följande kulturhistoriska värden för gamla mangårdsbyggnaden: byggnadshistoriskt, arkitekturhistoriskt, samhällshistoriskt, socialhistoriskt och personhistoriskt värde samt patina, symbolvärde, äkthet/autenticitet och kvalitet. I den efterföljande rapporten lyftes Västergård särskilt fram som ett exempel på en välbevarad redar- och handelsgård och flera av byggnaderna föreslogs för byggnadsskydd.

I dagsläget finns det största kulturhistoriska värdet i den oerhört välbevarade exteriören, medan interiören genomgått stora förändringar senast under 1960-talet. Många av de interiöra förändringarna är dock reversibla, d.v.s. de kan avlägsnas och ursprungliga material/detaljer kan tas fram eller återskapas.

BYGGNADSDOKUMENTATION

Utvändig byggnadsbeskrivning

Byggnaden är belägen i gårdstomtens östra del och orienterad i nord-sydlig riktning längs byvägen, i Vargatas bykära. Den är uppförd i två våningar på en grund av delvis fogstruken, delvis cementtrappad natursten. Källare saknas.

Stommen är av liggande timmer i hela byggnadens höjd. Fasaden består av liggande fasspontad panel målad med ockragul linoljefärg, med vitmålade snickerier. Panelen är gammal, eventuellt från tiden före påbyggnaden eftersom de översta panelvarven och norra gavelröstet har likadan panel av annan kvalitet. Södra gavelröstet är däremot klätt med smal stående panel som i nederkant är sågad så att en spetskant bildas. Panelen har påspikade locklister som kan ha tillkommit i ett senare skede.

T.v. exteriör från nordväst. T.h. exteriör från sydost.

En utmärkande detalj på fasaden är hörnens och östra långväggs dekorativa pilastrar med krön i empirestil. Dessa sträcker sig upp till den ursprungliga takfotens höjd, ca en halv meter nedanför den nuvarande takfoten. Längs takfoten på långsidorna löper en enkelt profilerad takfris, som sträcker sig ca en halv meter runt hörnet på gavlarna. Att den inte löper hela vägen runt beror på att andra våningens fönster sträcker sig över denna nivå. Också fönstrens foder är dekorativt utformade med överstycken som bärs upp av volutformade konsoler.

Detaljer av hörnpilaster i nordöstra hörnet.

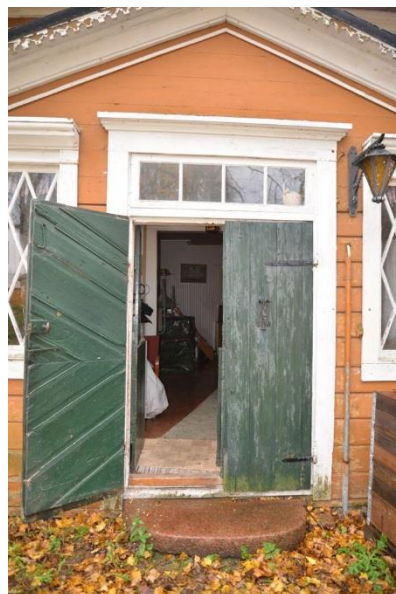
På västra sidan mot innergården finns en veranda i en våning, även den med liggande ockragult målad fasspontpanel och vitmålade snickerier. Verandan har likadan takfris som resten av byggnaden och dessutom en dekorativt utformad variant av tandsnittslist längs hela takfoten. Verandan är sannolikt sekundär i förhållande till resten av byggnaden och härstammar troligen från andra hälften av 1800-talet.

T.v. verandan från väster. T.h. detalj av verandans taklist

Byggnaden har sadeltak av falsad rödmålad bandplåt och inocken finns två plåtklädda skorstenar utan utkragning. Vattenrännor saknas i huvudsak och vattnet avleds endast genom en kort hänggränna ovanför verandan, vars taktäckning består av filtshingel.

Fönstren är sexrutiga i hela nedervåningen och i övervåningen på gavlarna, medan fyrrutiga fönster finns i övervåningen på långsidorna. Dessutom finns varsitt lunettfönster i gavelröstena. Övervåningens fönsteröppningar har förstörats i samband med påbyggnaden, men invändigt kan man se spår av lägre vindsfönster på samma plats som de nuvarande fönstren. Verandan har krysspröjsade fönster samt ett liggande fyrrutigt överljusfönster ovanför ytterdörren.

T.v. det nordligaste fönstret på västra fasaden. I mitten verandafönster norr om ytterdörren. T.h. ytterdörren.

Ytterdörrarna är enligt uppgift i original från verandans byggnadstid och består av dubbla pardörrar. De yttre dörrbladen består utvändigt av stående bräder och bärs upp av bandgångjärn. Invändigt har de snedställd fiskbenslagd panel med dekorativa räfflor. Det finns lås- och stängningsanordningar av varierande typ och ålder – både haspar, kammarlås och skjutregel. De inre dörrbladen är tvådelade så att de övre och nedre delarna kan öppnas och stängas separat. De är av en yngre modell med moderna gångjärn och spontad panel. Samtliga dörrblad är målade med högblank, mörkgrön färg.

Invändig byggnadsbeskrivning

Byggnaden består i nedre våningen av en stor sal som omfattar hela södra delen av byggnaden, sannolikt den ursprungliga storstugan. Verandan sitter via en stor öppning ihop med den inre förstugan, från vilket en öppen trätrappa längs östra väggen (mot det nuvarande köket) leder till vindsvåningen. Tidigare har trappan troligen löpt längs norra väggen från verandan. Öster om den inre förstugan och norr om köket finns en kammare som på 1960-talet inretts till kök med tidstypisk inredning. I byggnadens norra del finns två stora kammare.

T.v. verandan från nordost. T.h. den inre förstugan sedd från verandan, från väster.

Nedre våningens sal (ursprungligen storstuga), t.v. från norr och t.h. från söder.

Köket (tidigare kammare) i nedre våningen, t.v. från sydväst och t.h. från nordväst.

T.v. nordöstra kammaren från norr. T.h. nordvästra kammaren från nordost.

I övre våningen finns en stor öppen hall ovanför nedre våningens förstuga, samt i öster en kammare. I södra delen av övre våningen finns en stor sal och i norr en mindre vindsammare omgiven av två vindsförråd. Från det östra av dessa leder en brant trappa/stege till den översta kallvinden.

Övre våningens hall, t.v. från nordost och t.h. från sydväst.

Övre våningens sal, t.v. från nordväst och t.h. från sydost.

Östra vindskammaren, t.v. från sydost och t.h. från väster.

Norra vindskammaren, t.v. från söder och t.h. från nordost.

T.v. västra vindsförrådet från sydost. T.h. östra vindsförrådet från norr.

Takstolskonstruktionen består av handbilade sparrar, hanbjälkar och stödben sammanfogade i s.k. svensk takstolskonstruktion. I södra delen finns även bindbjälkar. Takplåtarna vilar direkt på takstolen utan undertak och isoleringen finns i mellanbjälklaget.

Vinden, t.v. från norr och t.h. från söder.

Äldre, särskilt skyddsvärda material och detaljer i exteriören

Det exteriöra utseendet är sällsynt välbevarat med hög andel originalmaterial från det två huvudsakliga byggnadsfaserna på 1800-talet. Det är viktigt att dessa bevaras och underhålls. I den mån reparationer är nödvändiga ska skadat material ersättas med likvärdigt. Det gäller följande material och detaljer:

- Fasadpanel
- Lister, pilastrar, dörr- och fönsterfoder
- Ytterdörren (de inre dörrbladen är troligen sekundära)
- Samtliga fönster (ej ursprungliga men gamla och av hög kvalitet)
- Den ockragula fasadkulören med vita detaljer, som är karaktäristisk för byggnaden och återfinns i ett äldre färgskikt under det nuvarande

T.v. ytterdörren med de tvådelade inre dörrbladen från öster. T.h. detalj av fasadpanelen, där äldre ytbehandling skymtar fram under den nuvarande i samma kulör.

Plåttaket (sannolikt från 1960-talets renovering) har inget kulturhistoriskt värde och kan ersättas med nytt falsat plåttak. Verandans shingeltak passar inte in och kan med fördel ersättas av falsat plåttak. Däremot är det inget som hindrar att filten ligger kvar som undertak. Stenfotens rappning kan med fördel avlägsnas.

Äldre, särskilt skyddsvärda material och detaljer i interiören

En omfattande renovering på 1960-talet har täckt in stora delar av de ursprungliga interiöra ytskikten, några eldstäder har rivits och en del nya öppningar har tagits upp. Vissa originaldelar är dock bevarade och synliga, och det finns god anledning att anta att det under de sekundära ytskikten finns bevarade originalmaterial.

Följande synliga interiöra byggnadsdelar, -material och detaljer är ursprungliga/äldre och särskilt bevarandevärda:

- Samtliga innerdörrar (av olika ålder men gamla och av hög kvalitet, delvis dock målade med högblank färg) samt dörrfoder
- Kakelugnar från 1800-talets första hälft i nedre våningens östra kammare (rund, ådringsmålade kakelugnar med palmett/akantusmotiv) och i övre våningens sal (fyrkantig kakelugn med gulgrönt kakel och palmett/akantusmotiv)
- Plåtspis från förra sekelskiftet i östra vindsammaren
- Murar rörspis av okänd ålder i norra vindsammaren
- Delar till gulgrön rund kakelugn liggande i västra vindsförrådet
- Äldre glasad dörr liggande i västra vindsförrådet
- Locklagt innertak på synliga takbjälkar i de norra kamrarna i nedre våningen
- Omålat plankgolv samt golvlister i övre våningens hall och sal
- Innertak av målade plankor i övre våningens hall
- Tredingstak i norra vindsammaren
- Äldre tapetfragment på vindsvåningen, bl.a. handtryckt tapet med medaljongmönster i östra vindsammaren och satinerade tapeter i salen på övre våningen

T.v. fragment av handtryckt medaljongtapet i östra vindsammaren. T.h. fragment av satinerad tapet i övre salen.

T.v. detalj av äldre innertak på synliga takbjälkar invid vindstrappan, från norr. T.h. dörrarna från nedre våningens sal (tidigare storstuga) mot inre förstuga och kök (tidigare kammare), från söder.

T.v. dörren mellan inre förstuga och sal på nedre våningen, från nordväst. I mitten dörren mellan övre hallen och östra vindsammaren, från söder. T.h. dörren mellan de två norra kamrarna på nedre våningen, från nordost.

T.v. kakelugn i övre salen från sydväst. I mitten rörspis i norra vindsammaren från norr. T.h. plåtugn i östra vindsammaren från sydost.

T.v. delar till nerplockad kakelugn i västra vindsförrådet från söder. T.h. glasad dörr i västra vindsförrådet från väster.

Högst sannolikt finns det ursprungliga innertaket bevarat under nuvarande halltexskivor i nedre våningens sal, kök och förstuga. En liten bit av det ursprungliga innertaket är synligt invid uppgången till vinden. Det vore eftersträvarsamt att ta fram originalinnertaken, även om det innebär att en bit kulturhistoria går förlorad i salen – där sitter nämligen champagnekorkar som skjutits upp för varje finländsk OS-medalj!

Det vore även intressant att ta reda på i vilken mån originalgolven är bevarade i nedre våningen, och om det finns äldre tapetrester under de nuvarande ytskikten.

Den nerplockade kakelugnen på vinden härstammar möjligen från en av de norra kamrarna i nedre våningen. Den verkar dock inte komplett och skulle behöva reservdelar för att sättas upp på nytt. En liknande kakelugn har enligt uppgift flyttats till ett hus i Mariehamn.

KÄLLOR OCH LITTERATUR

Andersson, Ole, ”Wargata - en bemärkt Ålandsby”, *Sjöhistorisk årsskrift för Åland* 2002-2003, s. 8-51.

Kulturmiljöinventering Vårdö, Museibyrån Planeringsrådet (utg.), 1980.

Kulturmiljöinventering Vårdö 2013, Ålands landskapsregering, Museibyrån (utg.).

Nyman, Valdemar, ”Vargata. En postvägsby”, *Åländsk Odling* 1973, s. 103-160.

Skogsjö, Håkan, *Familjer & Gårdar i Vårdö. Från stormaktstid till nutid*, Mariehamn 2001.

Riksarkivet (RA)

Lantmäteristyrelsens renoverade kartarkiv (MHA U)

Ålands landskapsregering

Kulturbyråns arkiv

Kulturmiljöinventering 1980

Kulturmiljöinventering 2013

FOTOLISTA

Digitala fotografier från platsbesöket 28.10.2019 arkiveras på kulturbyrån, Ålands landskapsregering.